

FELSEFİ AKIMLAR ÜZERİNE BAZI DEĞERLENDİRMELER (20. YÜZYIL ÖRNEĞİ)

Dr. Öğretim Üyesi Ahmet ALKAYIŞ, ahmet.alkayis@gmail.com

Özet

Çağdaş Felsefe olarak bilinen 20. Yüzyıl felsefesi, insan inançlarından bağımsız var olan bir nesnel dünyanın varoluşunu kabul eden bir dönemi sembolize eder. Bu dönem düşünürleri modern dünya görüşünü ön plana almışlardır. İnsanlar, doğa konularını daha önceki dönemlerden farklı bir değerlendirmeyle ele almışlardır. Akli her yönüyle ve her bakımdan kitlenin önünde açık olarak sergileme yoluna gitmişlerdir.

Eğitim alanında insan temelli çalışmaların yoğunlaşmasıyla kilisenin eğitim üzerinde etkisi giderek ortadan kaldırılmıştır. Aydınlanma ile birlikte insan, doğa, bilgi ve akıl konuları üzerinde belli ortak çalışmalar yapılmıştır. İnsanın olgusal durumu onun bir yandan da özgürlüğünün koşulunu ortaya çıkarmıştır. İnsan; kendi seçimlerinin sorumluluğunun farkındadır, böyle bir sorumlulukla kendini oluşturabilir. Akıl sahibi bir varlık olan insanın kendi yasasını kendisinin koyması gibi.

20. yüzyıldan önceki dönemlerde ve yirminci yüzyılın başında yaşanan siyasal, toplumsal ve ekonomik değişimlerle birlikte bilimsel ve teknolojik alanda da ilerlemeler kaydedildi. Çağın ilk yarısında yaşanan bu önemli gelişmeler sayesinde demokratik sistem ve ulus devlet anlayışına da yansımıştır. Bu durum, yirminci yüzyılda ortaya çıkan temel felsefi eğilimleri ve çeşitli ekollerin problemlerine birçok alanda damgasını vurmuştur.

Bu makalede, 20. Yüzyıl varoluşçuluk (egzistansiyalizm), fenomenoloji (görüngübilim), pozitivizm (olguculuk), postmodernizm, pragmatizm (faydacılık), entüisyonizm (sezgicilik), sağduyu (common sense), Frankfurt Okulu ve analitik felsefe akımları üzerinde durulmuştur. Bu felsefi akımlar hakkında hem bilgi verilmiş hem de güncel perspektiften yorumlanmaya çalışılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Aydınlanma, Çağdaş Felsefe, Felsefi Akımlar, 20. Yüzyıl Felsefesi.

CERTAIN EVALUATIONS ON PHILOSOPHICAL MOVEMENTS (20TH CENTURY EXAMPLE)

Abstract

The 20th century philosophy, known as Contemporary Philosophy, symbolizes a period that accepts the existence of an objective world which is independent of human beliefs. The thinkers of this period took the modern world view to the fore. People have dealt with nature issues differently from those in the previous periods. They have gone on to display the mind in all aspects and in all respects in front of the mass.

With the intensification of human-based studies in the field of education, the influence of the church on education has been gradually eliminated. With the Enlightenment, certain common studies have been carried out on human, nature, knowledge and reason. In the meantime, the factual situation of man has revealed the condition of his freedom. Human is aware of the responsibility of his own choices, he can form himself with such responsibility. It is like the person who is a wise being to enforce his own law.

With the political, social and economic changes that took place in the periods before the 20th century and at the beginning of the twentieth century, the progresses have been made in the scientific and technological fields. Thanks to these important developments in the first half of the era, this was reflected in the democratic system and the nation-state understanding. This situation marked the main philosophical tendencies that emerged in the twentieth century and the problems of various cults in many areas.

This article focuses on 20th century existentialism (existentialism), phenomenology (phenomenology), positivism (positivism), postmodernism, pragmatism (utilitarianism), intuitionism (intuitionism), common sense, Frankfurt School and analytical philosophical movements. Information was given about these philosophical movements and also, it was tried to be interpreted from the current perspective.

Keywords: Enlightenment, Contemporary Philosophy, Philosophical Movements, 20th Century Philosophy.

1. GİRİŞ

Felsefenin tarihsel sürecine bakıldığında, içinde ortaya çıktığı çağın siyasi ve toplumsal olaylarıyla iç içe olduğu görülür. 20. Yüzyıl Felsefesi olarak da bilinen Çağdaş Felsefe de, hem yirminci yüzyılın koşullarından etkilenen hem de yirminci yüzyıla damgasını vuran bir özelliğe sahiptir. 20. Yüzyıl felsefe tarihinde bazı filozoflar modern toplumun sorunları üzerinde durarak bu sorunlara yanıt aramışlar ve böylece felsefi akımlar ortaya çıkmıştır. Her dönemde olduğu gibi, 20. Yüzyıl felsefesi ve akımları da içinde bulunduğu çağın toplumsal ve siyasi gelişmelerinin etkisinde kalmıştır. Daha açık bir deyişle 20. Yüzyıl felsefesi, bilime ve akla yönelik sorgulayıcı yaklaşımların, dile yönelik ilginin, özne kavramı üzerinde yürütülen tartışmaların ve zihin problemlerinin arka planını oluşturmaktadır.

2. 20. YÜZYIL FELSEFE TARİHİNDE BAZI AKIMLARIN DEĞERLENDİRİLMESİ

2.1. VAROLUŞÇULUK (Egzistansiyalizm)

18. Yüzyılda bütün insanlara has ortak bir “öz” söz konusuydu. Bu değişmez öz ise insan doğasıydı. Ancak varoluşçulukta bu anlayış, varoluş özden önce gelir, şeklinde yeni bir açıklama kazanmıştır: İnsan önce dünyaya gelir, sonra şöyle ya da böyle kendini gerçekleştirir. İnsanı ve insanın yapıp etmelerini konu edinen egzistansiyalizm, varoluşu gereği insanın, bütün varlık alanlarından elde ettiği çalışmalarla yetinmeyip kendisini de bilginin nesnesi yapmasına dayalıdır. Egzistansiyalizm, 18. Yüzyıldan farklı olarak insan varoluşunun anlamını problem edinir. İnsanın kendini gerçekleştirme, varoluşun belirlenmemiş oluşu, yığınların içinde eriyen insan, insanın özgürlüğü, seçimleri, dünyaya bırakılmışlığı, edimleri, eylemi ile insan, varoluşçu felsefenin temel sorunsalıdır. Antik çağdan günümüze insanın yaslandığı çoğu dayanağın yerini insanın kendisi almıştır. Bu, aynı zamanda önceki yüzyıllarda klasikleşmiş olan “felsefe-öz varlıktan önce gelir” yaklaşımının tersine çevrilmesidir. “*Varlık vardır. Varlık, kendinde olandır. Varlık, ne ise odur.*” (Sartre, 2009: 44).

Bu bağlamda varoluşçuluk fikri Søren Kierkegaard (1813-1855) ve Friedrich (Wilhelm) Nietzsche (1844-1900) gibi düşünörlere dayanmaktadır. Bu fikir 20. Yüzyılda Karl Jaspers (1883-1969), Martin Heidegger (1889-1976), Gabriel Marcel (1889-1973) ve Jean-Paul Sartre (1905-1980) gibi düşünörlere tarafından savunulan felsefe akımıdır. Bu felsefi akım 1800’lı yıllarda ortaya çıkmasına rağmen 20. Yy da en popüler hale gelmiştir. Sartre (2012: 7-8) göre, varoluşçuluğu tanımlamak gerekirse; “*çok kolay bir iştir bu! Felsefe terimleriyle söylersek, her nesnenin bir özü, bir de varlığı vardır. Öz, sürekli nitelikler topluluğu demektir. Varlık (ya da varoluş) ise dünyadan etkin olarak bulunuş demektir.*”

Varoluşçuluk insan deneyimini, bu deneyimin tekilliğini ve biricikliğini onun doğasını anlamlandırmayı önceleyen bir felsefe akımıdır. Bu akım, insan özgürlüğünü temele alarak ve davranışlarından sorumlu tutmaktadır. Ayrıca Sartre göre insanın sorumluluğu sadece kendisiyle sınırlı olmayıp, bütün insanları kapsamaktadır. Özgürlük, Sartre'in başlıca etik kavramlarından biridir. Dünyada yalnız olan insan; acı çekerek, mücadele ederek kendini belirler. Yaşamına ve kararlarına ilişkin tüm sorumluluk onundur. İnsan her zaman karar vermek ve seçmek durumundadır. Seçmeyi de buyuran kendi üzerimizdeki bilincimizdir. Varoluşçuluğun yaptığı önemli açıklamalardan belki de ilki, insanın ne olduğunun farkında olmasını sağlamak ve varoluşun bütün sorumluluğunu kendi üstüne alma bilincini sağlamaktır. Öyleyse varoluşçuluk, insanın biricikliğini savunur ve kişisel yaşamışlıkların yaşam kurgusunu oluşturduğunu kabul eder. Başka bir ifadeyle varoluşçuluk; insanın dünyaya fırlatıldığını, onun kendisini nasıl yaptıysa öyle olacağını, özünü belirleyeceğini öne sürmektedir. Bu çerçevede determinizme karşı çıkan varoluşçuluk, insanın mutlak bir irade özgürlüğünü kabul eden düşünce akımıdır.

Felsefe tarihinde düşünürler tarafından bu akıma verilen yanıtlar ise şunlardır: “Weil’e göre varoluşçuluk bir bunalım, Mounier’ye göre umutsuzluk, Hamelin’e göre bunaltı, Banfi’ye göre kötümserlik, Wahl’a göre başkaldırı, Marcel’e göre özgürlük, Lukacs’a göre idealizm (düşüncülük), Benda’ya göre usdışılık (irrationalisme), Foulquié’ye göre saçmalık felsefesidir.” (Sartre, 2012: 7). Her düşünür varoluşçuluk konusunda birbirinden farklı tanımlamalar yapmıştır. Varoluşçuluk kavramını tamamen karşılayan tek bir öz ya da genel bir felsefe söz konusu değildir. Daha açık bir deyişle varoluşçuluk kavramı, birbirinden farklı anlamlara sahip çeşitli felsefi ilkeleri ortaya çıkarır. “Nitekim varoluşçu sayılan Kierkegaard, Heidegger, Marcel, Jaspers, Sartre, Nietzsche gibi filozoflar üzerinde anlaştığı bir ilkeler topluluğu yoktur.” (Sartre, 2012: 9.) Fakat Sartre’ye (2012: 25) göre “varoluşçuluk bir insanlıktır.”

Varoluşçuluğun temeli, Eskiçağ filozoflarına kadar uzanır. Varoluşçuluk 19. yüzyılın sonlarında daha ağırlıklı Almanya’da doğmuş ve daha sonra Fransa, İsviçre ve Danimarka gibi ülkelerde yayılmaya başlamıştır. Kierkegaard’dan sonra iki çeşit varoluşçu öğretisi vardır. Birincisi Hristiyan varoluşçular; “Danimarkalı Soren Kierkegaard, İsviçreli Karl Barth, Alman Karl Jaspers, Max Scheler, Landsberg, Fransız Maurice Blondel, Henry Bergson, Charles Peguy, Gabriel Marcel, Le Senne, Beyaz Rus Nicola Berdiaeff, Leon Chestov, Soloviev vb...” (Sartre, 2012: 12) İkinci çeşit varoluşçular ise tanrıtanımaz varoluşçulardır. “Friedrich Nietzsche, Martin Heidegger, Jean-Paul Sartre”dir- (Sartre, 2012: 12). Ancak varoluşçuluk

üzerine düşünen bu filozofların temelde hem fikir oldukları konu şudur: Varoluş özden önce gelir.

Varoluşçu felsefe, geleneksel felsefenin savunduğu özün varoluştan önce geldiği değil, varoluşun özden önce geldiğini savunur. İnsan önce dünyaya gelir ve sonra özünü ortaya koyar. İnsan yalnız kendini anladığı gibi değil, olmak istediği gibidir. İnsan, doğuşunda ne bilgili ne de bilgisizdir; kendi özünü kendi eylemleriyle yaratır. İnsanda varoluş, özden önce gelir. Egzistansiyalizmde insanın önce varoluşunu daha sonra bu varoluş çerçevesinde kendisini anlamlandırıp, özünü yarattığı dile getirilmektedir. Her nesne bir öze bir de varlığa sahiptir. Burada öz ile belirtilmek istenen daima var olan nitelikler topluluğudur. Varlık/varoluş ise kosmosta aktif olarak bulunuştur. Varoluşun kendinden olduğu ve varoluşun özden önce geldiği yargısına ulaşılır. Fakat *“çoğu kimseler özün önce, varoluşun sonra geldiğine inanırlar. Örneğin, bir ev kurmak isteyen kimsenin, ne biçim bir nesne yaratmak istediğini iyice bilmesi gerekir: Burada öz, varoluştan önce gelir.”* (Sartre, 2012: 8). Ancak varoluşçulukta ise tam tersi bir durum söz konudur. Dolayısıyla insanda *“-ama yalnız insanda- varoluş özden önce gelir.”* (Sartre, 2012: 8). O halde önce insan vardır. İnsan önce dünyaya gelir, sonra ise kendini tanımlayıp belirlemektedir. Kısaca belirtmek gerekirse insan, yapıp-etmeleri sonucunda kendi özünü kendisi ortaya çıkarmaktadır.

Canlı varlıklar arasında sadece varoluş özden önce gelir, diğer varlıklar ise birtakım yasalar söz konusudur. *“İklimin ve toprağın belli koşulları içinde bir tohumun verebileceği ve olabileceği, gene bu tohumdan önceden belirlenmiştir.”* (Foucault, 1998: 46). Ancak insan, kendini nasıl yaparsa öyle olacaktır. İnsan, nasıl olmayı tasarladıysa öyle olacaktır. Varoluştan insanın sürekli kendini aşması ve yükselişidir. Yani insanın olmak istediği değil, tasarlayacağı şeydir. O halde insan, herhangi bir siyasi partiye üye olmak, bir roman yazmak isteyebilir. Bütün bunlar ise kendiliğinden bir seçmenin sonucudur. İnsana özünü oluşturma şansı veren bu olanaklardır.

Akıllı bir varlık olan insanın, kendi dışında olan dünya ile çelişmesini konu alan varoluşçuluk, doğadaki iradî varoluş edilgenliğinin insan bilinciyle olan savaşımına dikkat çeker. Bu savaşımın sonucu olarak bireysel özgürlük ve sorumluluk, varoluşçuluğun iki temel öğesi olarak ortaya çıkar. Varoluşçulukta birey merkez olarak kabul edildiği için öznel yargılar önemlidir. Bireyin yaşam içinde kazandığı deneyimler bilimsel ve felsefi uğraşlardan daha önemlidir. Varoluşçuluk; her şeyden önce, 20. Yüzyılda bir felsefi öğretilerdir. Varlık özden önce gelir. Bu bağlamda insanüstüne düşünmede öznellikten hareket edilmektedir. Bunun bir sonucu olarak

idealizmdeki tinsel ve doğrusal varoluşu reddeder, birey olmadıkça hiçbir şeyin olmadığı bulgusuna varır. Böylece "hiçlik" akımı da önemli bir doktrin halini alır. Varoluşçuluk; hiçlik, kötümserlik, bunaltı, özgürlük, başkaldırı ve umutsuzluk felsefesi olarak karşımıza çıkmaktadır. Varoluşçuluk; Kierkegaard, Fyodor Dostoyevski (1821-1881), daha farklı bir biçimde Nietzsche, Sartre, Albert Camus (1913-1960) ve Heidegger ile birlikte anılır. İnsanda varoluş özden önce geldiği için, insan daha sonra kendi özünü gerçekleştirir. Her ne kadar insanın içinde bulunduğu toplumsal yaşamı seçmemiş olsa bile bu durumun karşısındaki tutum ve davranışlarını seçebilir. Bu seçim insanın özgürlük iradesidir. Varoluşun özünde özgürlük vardır.

2.2. FENOMENOLOJİ (Görüngübilim)

Fenomenoloji, 20. Yüzyılda çoğu felsefi gelişmeyi etkilemiştir. Özne ve nesne konularında geleneksel felsefi akımlardan farklı bir yaklaşım biçimi geliştirmeye çalışmıştır. Ancak fenomenoloji, fenomeni, yani dolaysız olarak verileni açıklamaya dayanan bir yöntem olarak karşımıza çıkmaktadır. Bu çerçevede fenomenoloji, bu yöntem üzerinden kategoriler geliştirerek özgün bir felsefe akımını ortaya koymuştur. 20. Yüzyıl felsefesinde ve kuramsal araştırmalarda belirleyici bir öneme ve değere sahiptir. Bu akımda Frankfurt Okulu'ndan Foucault'a, Heidegger'den Sartre'a ve post modern düşünürlere kadar pek çok düşünürün etkisini görmek mümkündür.

Fenomenoloji, genel felsefe akımlarında olduğu gibi özne-nesne ilişkisini konu edinir. Fenomenolojiye göre, tek tek nesnelere belirli genel yasalara bağlı şeyler değildir. Fenomenoloji yöntem ve öz olmak üzere iki temel üzerinde kurulmuştur. Bu temellerden biri görüngübilim yöntemidir. Şu hususu belirtmek gerekir ki fenomenoloji, empirizmle karşıtlık içinde kendini bulur. Fenomenolojinin temel konusu *öz*'dür. Öz, varlığın aslını kuran temel bir özelliktir. Başka bir ifadeyle öz "*bir şeyin ne olduğu, nasıl olduğu olgusu; bir şeyi o şey yapan, öyle oluşunu sağlayan şey; bir varlığın yapısını kuran şey*"dir (Akarsu, 1998: 143). Bu durumda yapılması gereken önce fenomene yani *şeye* bakılmalıdır. Yapılacak bir araştırma öncesinde herhangi bir metot ileri sürmeden başlanmalıdır. "*Metot ilk defa ve ancak 'şey'den kazanılmalıdır; çünkü her objenin yakalanacak yeri kendine hastır. Bu bakımdan primer olan 'şey', 'fenomen'; sekonder olan da metottur.*" (Mengüşoğlu, 1976: 28) Bilginin doğruluğu ve kesinliği konusunda olduğu gibi, doğruluk ölçütü konusunda da nesnenin bağlı olduğu varlık alanının ontolojik özellikleri önemli bir yere sahiptir.

Daha önceki çağlarda olduğu gibi 20. Yüzyılda da insan epistemolojik, etik, biyolojik ve fenomenolojik olarak araştırma konusu olmuştur. 20. Yüzyılda fenomenoloji Edmund Husserl (1859-1938) ile kurulmuş bir okuldur. Filozofun hareket noktası fenomenlerdir. Husserl, bilincin temel özelliklerini ortaya koymaya çalışarak felsefesine başlar. Fenomenolojisinde mantığı

ruhbilimden ayırarak başlayan Husserl, felsefenin görevini mantığı kendi bağımsızlığına yeniden kavuşturmak olarak tanımlamaktadır. Husserl'in ortaya koyduğu fenomenoloji, deneyden bağımsız zorunlu geçerlilikteki önermelerdir. Yöntemi de *özji görüleme*'dir. Özler doğrudan görülebilir. "Bu 'görme', *duyusal, deneysel bir görme değil, hangi biçimde olursa olsun 'bilince özgün olarak' verileri; ilk elde verileri görmektir.*" (İnam, 1995: 18-19). O halde fenomenoloji; yaygın olarak kullanılan deyişle, *öz*'lerin araştırılmasıdır. Bütün sorunlar sonunda özlerin betimlenmesi sorununa geri götürülebilir. Ancak, bu noktadaki ayrımı belirginleştirmek gerekir. Algının ya da bilincin *öz*'in betimlenmesi sorunu, fenomenolojinin konusudur.

Fenomenolojik yöntemle varlık kendini bilince açar, özünü ortaya koyar. Husserl'in fenomenolojisi Descartes'ın dolaysız, kesin kavrayan bilincine benzer. Fenomenoloji de felsefe bir bakıma özlerin bilimi olmaktadır. Husserl felsefi bir dizge geliştirmemiş, felsefi bir yöntem geliştirmiştir. Filozof mantıksal düşünme biçimi ile ruhbilimsel düşünme biçimini ayırmakta ve bu ayrımı yaparken "düşünsel özler"i temel almaktadır. Husserl, kavramların düşünsel özler içerdiğini ifade etmektedir. Olgu ya da gerçeklik olmak üzere iki çeşit bilim olarak bilinmektedir.

Gerçeklik, her zaman kendine yönelmiş bir bilinç tarafından bilinendir. Yani kendisine yönelen bilinç tarafından görülen, algılanan ve bilincine varılan bir şeydir. Öyleyse *dünya deneyimlerimizin* tamamı, bilinç tarafından kurulmuştur, en somut algılardan en soyut matematik formüllerine kadar. Bu nedenle fenomenoloji, *bilinç*'in sistematik incelenmesini hedefler, hareket noktası olarak belli bir epistemolojiye dayanma düşüncesinden uzak durur. Böylece fenomenolojik yöntem denilen nokta öne çıkar. Buna göre, hem bildiklerimiz hem de gerçeklik dışta bırakılarak, bilginin nasıl ve hangi süreçlerde oluşturulduğu/oluştugu anlaşılmaya çalışılır. Fenomonoloji bu noktada, özgün yöntemsel kategorileri geliştirir. Fenomenoloji'nin iki temel kategorisinden birincisi askıya alma, diğeri ise fenomenolojik indirgeme olarak karşımıza çıkmaktadır.

Kısaca belirtmek gerekirse; bir yandan verilmiş öğelerin, yani dış görünüşlerin rastlantısallığının paranteze alınarak dışta bırakılmasını öte yandan da bilimsel ya da mantıksal olsun, çıkarsama yoluyla türetilmiş olan her tür yargıların ve çıkarsamaların dışta bırakılmasını ifade eder. Böylece, ikili bir işlemle hem özne ve nesne askıya alınmış hem de rastlantısal olgular dünyasından bilinci yönlendiren öznel yargılardan kurtulmuş olunur ki, sonuçta *rastlantısal dış görünüşleri* bir yana bırakılarak dünyanın öz'ü ortaya konulabilir. Salt öz'e ancak bu şekilde varılabilir. Fenomenoloji'de yaygın bir biçimde *öz*'lerin araştırılması konusu ön plandadır. Bütün problemler sonunda bizi özlerin betimlenmesi sorununa götürmektedir.

Fenomenoloji, genel felsefe akımlarında olduğu gibi özne-nesne ilişkisini konu edinir. Nesneyi en genel anlamda, öznenin dış dünya ile kurduğu ilişkilerinde algıladığı deneyimlediği *şey*'ler olarak görmesiyle *pozitivizm* ve *empirizm*'le aynı noktada dursa da, temelde fenomenoloji bu iki felsefe akımına karşı çıkar. Bu karşı çıkış en başta, tek tek nesnelere ele alınması konusunda ortaya çıkar. Fenomenolojiye göre, tek tek nesnelere belirli genel yasalara bağlı şeyler değil, varlıkları yalnız rastlantı kavramıyla açıklanabilir olan şeylerdir.

2.3. POZİTİVİZM (Olguculuk)

Pozitivizm modern bilimi temel alan, batıl inançları, metafiziksel spekülasyonları reddeden bir akımdır. Pozitivizm bilginin sınırları ve problemleriyle ilgilenmekle birlikte, probleme idealizm ile realizm arasındaki diyalektikten çıkan anlamdan farklı bir anlam ortaya çıkarır. *“Modern bilimi temel alan, ona uygun düşen ve bütöl inançları, metafizik ve dini, insanlığın ilerlemesini engelleyen bilim öncesi düşünce tarzları ya da formları olarak gören dünya görüşü”*dür (Cevizci, 2000: 769). Bu akımın kurucusu ve aynı zamanda temsilcisi Auguste Comte'dur (1798-1857). Pozitivizm'e göre insan; olgular arasında var olan değişmez doğal yasaları bulmalıdır. İnsan için bilgide önemli olanın sadece olguları araştırmak olduğunu savunan bir akımdır.

Comte'un temel argümanı toplumu, bilim yoluyla yeni baştan düzenlemek istemesidir (Bozkurt:2018). Bu doğrultuda ona göre toplumun kurtuluşunu sağlayacak tek şey vardır; o da pozitivistir. Varlıkların insan tarafından gözlenemeyen özlerini bulma çabasıyla vazgeçerek, sadece olgular araştırılmalıdır. O halde bilimin en önemli amacı da; olgular arasındaki değişmez ya da doğal yasaları ortaya çıkarmaktır. Ancak bunu da deney ve gözlemlerle sağlayabiliriz. Toplumu yeniden düzenleyip kurulmasında etkin bir şekilde kullanılacak bilgi ise olgulara ve gözleme dayanan pozitif bilgi olmalıdır.

Pozitif bilgi evresinden önce toplumlar tarihsel süreç içerisinde iki evreden geçerek pozitif evreye ulaşmışlar. Bu çerçevede Comte, tarihi toplumsal evre sürecini üç hal kanunu ile dile getirmektedir. Yani insanlık tarihini üç evreye ayırmıştır:

1-Teolojik evre, insanlar toplumsal yaşamı doğüstü güçlerle açıklamışlardır.

2-Metafizik evre, olayların oluşunun soyut kuvvetlerle yani insanlar toplumsal yaşamı fizik ötesi güçlerle açıklamışlardır.

3-Pozitif evre, bu son evrede ise insan sadece gözlemlenebilir olana yönelir. Bu dönemde deney, gözlem ve akıl ön plana çıkmıştır. Aslında pozitif evre içinde yaşadığımız dönemdir. Comte göre, bu evre insan düşüncesinin ve gelişiminin en yüksek basamağıdır. Çünkü pozitivistin

metafiziğe bir başkaldırısıdır. Kısaca belirtmek gerekirse, pozitivistizmin metafiziğe savaş açtığı bir evredir.

Pozitivistizmin bilginin sınırları hakkında temel argümanları şöyledir: “İnsan zihninin duyuşsal olanın üstünde ve ötesindeki bir dünyaya ilişkin bütün bilgi sınırlarının karşısında yer alırlar.” (Ajdukiewicz, 1994: 68). Pozitivistlere göre metafizik, duyuşsal olanın üstünde bir bilim olarak görüldüğü için eleştirilerini bu şekilde temellendirmeye çalışmışlardır. Doğal olmayan karşısında doğal olana yönelmek, onun bilgisiyle yetinmek, despotik, köleci, özgürlük karşıtı, irrasyonel durum ve uygulamalar karşısında rasyonel olandan hareket edilmelidir. Comte, bilimde deney ve gözleme önem verir. Ona göre biz doğru bilgiye ancak deney ve gözlemlerle ulaşırız. Metafiziksel öğelerin yerine olguları koymuştur. Ancak filozofa eleştiri olarak şu dile getirilebilir: Pozitivistizmi, tıpkı fizik gibi olmasını yani “ölçüm ve nicelemeyi ön plâna çıkardığında, fizik ölçüsünde bilimsel olabileceğini, bunun için de, insanî yönelim ve motifleri bir tarafa bırakarak, yapısal açıklamalara yönelmesi gerektiğini iddia eder.” (Cevizci, 2000: 771). 20. Yüzyıl akımı olarak pozitivistizmin bu iddiaları hem bilim felsefesinde hem de sosyoloji alanında ciddi bir şekilde eleştirilmiştir. Bilim felsefesi içinde realistler, pozitivistizmi sadece gözlemlenebilir fenomenlerin analiz edilebileceği ve gözlemlenemeyen mekanizmaların ispatlanmaya açık olduğu görülmektedir. Ayrıca sosyoloji içerisinde ise şöyle bir eleştiri söz konusudur: Sosyal bir bilim olan pozitivistizm daha çok bir teknik akılcılık gibi ön plana çıkmaktadır. Başka bir ifadeyle sosyolojik bir yapıyla çok ilgili olmayan, daha çok salt olgularla, toplumsal araştırmalarla yetinen ve toplumu denetlemekten öteye gidemeyen bir akım olarak karşımıza çıkmaktadır.

2.4. POSTMODERNİZM

Postmodernizm, batı dünyasında 20. Yüzyılın ikinci yarısında edebiyat, güzel sanatlar, sosyoloji ve özellikle felsefe alanında ortaya çıkan bir akımdır. Postmodernizm kavramının anlamı konusunda ortak bir yargı söz konusu değildir. Ancak genel olarak postmodernizmin, modernizme olan bir tepkisi akla geliyor. Postmodern felsefe, modern düşüncenin ya da başka bir deyişle aydınlanmacılıktan gelen zihniyet yapısının temelleri bakımından sorgulanması ve genel olarak yadsınması biçiminde ortaya çıkan felsefe eğilimi olarak adlandırılabilir. “Kapitalist kültürde, ya da daha genel olarak Batı dünyasında, yirminci yüzyılın son çeyreğinde, resim, edebiyat, mimarî, vb., güzel sanatlar alanında ve bu arada özellikle de felsefe ve sosyolojide belirgin hâle gelen hareket, akım, durum veya yaklaşım”dır. (Cevizci, 2000: 761-762). Dolayısıyla postmodern felsefenin oluşturması yalnızca modern düşünceyle sınırlı kalmaz, bir bütün felsefe tarihini hedefler.

Postmodern felsefe olarak addedilen felsefi kavramlar şunlardır; özcülük, temelcilik, gerçekçilik, nesnellik, öznelik ve düalizmdir. Bu bağlamda postmodern felsefe modern felsefede doruğa ulaşmış temel felsefi nosyonları kuşkuyla karşılar ve yadsır. Ancak postmodernizm; liberalizm, kapitalizm, marksizim, pozitivizm gibi akımlara ve felsefi yaklaşımlara karşıdır. Bu yaklaşım, Jacques Derrida (1930-2004) gibi düşünürlerde görüldüğü üzere, Platon'dan (İÖ 428-İÖ-348) beri süregelen ve modernizmde doruğuna ulaşan metafiziksel felsefeyi sonlandırmaya yönelir. Postmodernistler de öznenin kurgusal olarak yarı atıldığı konusunda hemfikridirler. Modern özne-nesne düalizminde hakikat değişmeyen ve keşfedilen bir mahiyettedir.

Daha açık bir deyişle, Fransa'da yapısalcılıktan sonra gelişmiş olan ve kaynağında yapısalcılık, fenomenoloji, varoluşçuluk, Nietzscheci felsefe gibi, felsefe geleneklerinin bulunduğu köklü düşünce ve felsefe eleştirisiyle birlikte kendini gösteren felsefe geleneği, postyapısalcı felsefe olarak adlandırılmaktadır. Postmodernizm kavram olarak *"1950'lerde ve 60'larda kimi yazarlar tarafından kullanılmışsa da, postmodernizm 1970'lerin ortalarında açıklık kazandığı söylenebilir."* (Connor, 2001: 18).

Böylelikle diyebiliriz ki Aydınlanma Çağı felsefesi başta olmak üzere, Batı felsefesine eleştirel bir yöntemle yaklaşmışlar. Çünkü Aydınlanma dönemi, Rönesans-Reform hareketleri ve coğrafi keşiflerle başlayarak 1789 Fransız İhtilali ile en yüksek seviyeye ulaşan bir süreçtir. 17. yüzyılın sonunda ve 18. yüzyılın başında gelişiminin zirvesine ulaşan Aydınlanma hareketi Alman ve Fransız Aydınlanma hareketine büyük bir etkisi vardır. Bu dönemde Martin Luther (1483-1546), kilisenin skolastik düşünce yapısını eleştirir. Aydınlanmanın özünde toplumda var olan yanlış yapıya karşı bir çıkış mevcuttur. Özellikle 16. yüzyılda Michel de Montaigne (1533-1592) gibi düşünürleri Ortaçağ'da çoğu alanda olduğu gibi eğitim alanında da ezberci bir yaklaşımın gözlem ve uygulamadan uzak olduğunu dile getirirler. 17. yüzyılda René Descartes'ın (1596-1650) akılcılığı ön plana çıkar. Aydınlanmacılara göre eğitim sayesinde insanın sahip olduğu yetenekleri geliştirmesi gerekir.

Aydınlanma hareketi geleneksel, köhneleşmiş bir yapının sonunu getirmekle kalmaz, aynı zamanda çağdaş insanın yaşamını belirleyecek bir hareket olarak da tarihteki yerini alır. *"Çağdaş insanın çelişkileri, ilk kez Aydınlanma hareketiyle genel insanlık bilincine taşınmıştır. Bu çelişkilerin başında, bilim ile inanç arasındaki çelişki gelir"* (Atayman, 2011:78). Aydınlanma hareketi ve felsefesi bireylerin eylemi olmakla beraber her türlü değişmeye giden yolun temelini akla dayanarak açmıştır. İnsan, aklının isteklerini gerçekleştirme gücüne sahiptir.

Batı felsefesi tarihe eleştirel bir yöntemle yaklaşan akım; her tür özcü, ikici (düalist) ve akıl-merkezci yaklaşımını sorgulayan bir felsefi tutum sergilemişler. Bu akımın belli başlı temsilcileri ise Michel Foucault (1926-1984), Derrida, Ernesto Laclau (1935-2014), Julia Kristeva, Gilles Deleuze

(1925-1995) ve Jean Baudrillard (1929-2007) gibi isimlerdir. Baudrillard'a göre "sanat, edebiyat, sahne sanatları, elektronik medya gibi farklı kültürel pratiklerle ilgili disiplinlere kendini kabul ettiren postmodernizmin ortaya çıkışının bu özgül alanlardaki anlatılarını ele alırken, postmodernizmin teşhislerinin betimledikleri alanlara hangi yollardan katıldıkları konusundaki bilinçsizlikleri şaşkıncu görünebilir. Ama postmodernin üretiminde teorinin kendisinin oynadığı rolü anlayabilmek için, bu sorunlu perspektife bağlı kalmak gereklidir." (Connor, 2001: 88). Postmodernizm, Baudelaire'in modernite anlayışını oluşturan gelip geçicilik, parçalanma ve kargaşayı bir bütün olarak benimser. Postmodernizm; modernizm ve değerlerine karşı da sorgulayıcı bir özelliğe sahiptir. Bu bağlamda postmodernizm; modernizmin hem anlamına karşı duran hem de bu anlamı kendi içinde barındıran bir felsefi akımdır.

2.5. PRAGMATİZM (Faydacılık)

Doğruluğu ve gerçekliği göreceli olarak eylemlerin sonuçlarına bağlayan ve bu eylemleri fayda açısından değerlendirilen bir akımdır. Pragmatistlere göre mutlak ve değişmeyen bir şey yoktur. Bu akımın başlıca temsilcileri William James (1842-1910), John Dewey (1859-1950)'dir. Pragmatizmde yararlılık görecelidir; bir toplum için yararlı olanın her toplum için de yararlı olacağı ileri sürülemez. "Pragmatizm, Eski Yunancada 'iş, eylem, yapılmış olan şey' anlamlarını taşıyan 'pragma' sözcüğünden gelmektedir." (Dewey vd, 2008: 28) Pragmatizme göre yararlı olan hakikattir, belli bir süre için olsa bile. Oysa bilimin başarıları her toplum için yararlıdır ve bilim yıkıcı amaçlarla kullanılmadıkça sürekli olarak genel geçerdir. Bu bağlamda "pragmatizm, olaylara, olgulara yepyeni bir bakış açıdır; bilimsel, devingen, her konuda, her alanda değişmeye ve gelişmeye yer veren bir düşünme tarzıdır." (Dewey vd, 2008: 9) Dewey'in pragmatizmi mantıksal ve ahlaki bir kuram çerçevesinde geliştirdiği görülmektedir. Ayrıca Dewey'in diğer alanlarda sergilediği reformcu bakış açısını eğitim alanında da sergilemektedir. Eğitim, yaşamda işe yarayacak şekilde düzenlenmelidir.

Pragmatizme göre insan yaşamının bir amacı vardır. Bu amacında öncelikle eyleme (pratiğe) dayanmalıdır. O zaman doğrunun biricik ölçütü başarıdır. Düşünceler eylemde bulunmak için yararlandığımız aletlerden başka bir şey değildir. Doğru düşünce en fazla fayda sağlayan, en verimli ve en etkili düşüncedir. Bir şey fayda sağlıyorsa doğrudur, fayda sağlamıyorsa doğru değildir. Fayda biricik yararlıdır, yani kuramlar somut bir fayda sağladıkları takdirde anlamlıdır.

Bu bağlamda bir kuram ya da formül herhangi bir problemi çözemiyorsa ya da pratik yaşam için bir farklılık yaratmıyorsa o kuram tamamen bırakılmalıdır. Kuramın anlamını belirleyen yararlıdır. Fakat buradaki yararlılığın amacı sadece kişinin maddi ihtiyaçlarını karşılanmaktan çok, insanın ve toplumun gelişmesine katkıda bulunabilecek her şeyin olması gerekir. Dewey'e göre pragmatizmdeki düşüncenin en önemli argümanı ise, çevreye uymayı, doğadan yararlanmayı ve mutlu olmayı sağlayan bir "alet"tir. Düşünür, bir düşüncenin doğruluğunu işe yarayıp yaramadığına bağlıyor. Birer alet olan bilimsel kuramlar eğer başarılı olup, uygulama alanında

herhangi bir işe yararsa doğrudur; aksi bir durum söz konusuysa yanlıştır. Örneğin, ormanlık bir alanda kaybolmuş bir insanın amacı oradan sağ salim kurtulmayı sağlamaktır. Bu durumda sahip olduğu bütün fikirler, görüşler ve kurumlar, kendisini ormandan kurtarması için birer araçtır. Bu fikirler onun ormandan kurtulmasını sağlıyorsa yani amacına götürüyorsa doğrudur.

Bilim adamları yapılan çalışmaları insanlığa kanıtsal ve iyi temellendirilmiş olguları açıklamaktadırlar. Ancak bu açıklamaların amacı; olguları, daha anlaşılır bir duruma getirilirken pragmatik ilke bağlamında yapılmalıdır. Bu nedenle bilgi kuramı bağlamında doğrunun biricik ölçütü sağladığı faydadır. Kişinin en çok işine yarayan, başarıya ulaşmasını sağlayan ve ona katkıda bulunan şeyler doğrudur.

2.6. ENTÜİSYONİZM (Sezgicilik)

20. Yüzyıl felsefesinin önemli akımlarından bir diğeri de entüisyonizmdir. Bilginin, doğrudan doğruya bir bilmeye karşılık gelen ve bilginin sezgi sayesinde elde edilebileceğini savunan akım olarak karşımıza çıkar. Entüisyonizm, akıl ve duyular aracılığıyla elde edilen bilgileri yadsımaz. Ancak bilgiye ulaşmada akıl ve duyu karşısına sezgiyi alır. Bu nedenle kesin bir bilgiye ancak sezgi yoluyla varılır. Bu akım, yirminci yüzyılda özellikle pozitivizme ve akla karşı çıkmıştır. Akla karşı yapılan başkaldırının gerekçesi ise aklın tek başına realitedeki her şeyi bilemeyeceğine dair iddiasıdır. Bu akıma göre mutlak hakikati kavramanın yolu sezgidir. Sezgi, aracısız ve doğrudan bilmeyi içinde barındıran bir yetiye sahiptir. Bu nedenle bütünü kavrama ve elde etmedir. Aklın ve duyuların elde edemeyeceği hakikat bilgiye sezgiyle varılabilir.

Bir şeyin bilgisine akli kullanmadan sezgiyle ulaşabileceğini savunan bu görüşe göre; doğru bilgilere analiz ya da kanıtlama yoluyla değil, dolaysız bir kavrayış olan sezgiyle ulaşılabilir. *“Genel olarak sezgiyi bilginin temeli olarak gören; her türlü bilginin ve dolayısıyla da bilgeliğin doğrudan ya da dolaylı olarak entelektüel süreçlere ve akıl süzgecinden geçmiş yargılara dayandığını savunan anlayışa karşı cephe alarak, açıklık ve kesinlik veren doğrudan ve aracısız kavrayışı ön plana çıkaran tavır”*dır. (Cevizci, 2000: 845). Sezgi, duysal deneyimin özsel yapısını meydana getiren en basit doğruları doğrudan meydana getirir. Örneğin, şimdi gördüğüm şey siyahtır ya da canım ders çalışmak istemiyor. Gibi önermeler yani deneyimsel sezgiyi meydana getiren dolaysız algı yargılarını yani bilginin sezgisel temelini oluşturur.

Henri Bergson’a (1859-1941) göre; gerçeklik yaşamdır, akıştır. Bütün bu durum da ancak sezgiyle kavranabilir. O halde gerçeği doğrudan doğruya bize kavratacak sezgiden başka bir yöntem söz konusu değildir. Gerçek, “özdeksel doğa değil, ruhsal doğa, eş deyişle ruhsal yaşam ve tek sözle yaşamdır. Yaşam evrenin kurtuluşuyla başlamıştır ve özdeğin tüm engellerine karşın yolunu açarak, onun durgunluğunu alt edip kimi yerde onu kımlıdarak akıp gitmektedir. Bu kesintisiz, bölümsüz ve sürekli akışa Bergson süre demektedir. İşte bu sürenin bilgisini kavramak

için bu süreyle birlikte yaşamak, onun içinde olmak ve onunla birlikte akmak gerekir ki bunu ne us ne de bilim gerçekleştirebilir.” (e.t. Aralık 2019).

Bergson’a göre insan, doğuştan bazı yetilerle dünya gelir. Bu yetilerden biri zekâ, diğeri ise sezgidir. Zekâ sadece dünyayı anlamamızı değil aynı zamanda onu yönetmemizi de sağlar. Bu nedenle sezgilerimiz bizi yanıltmaz. O halde doğru bilgiye, mutlak bilgiye ancak sezgi yolu ile ulaşılabilir. Kısaca ifade edilecek olursa, entüisyonizme göre bilginin temeli sezgidir. Ancak sezgi kavramının içerdiği anlam üzerinde durulması gerekir. Felsefi bağlamda sezgi, doğrudan doğruya ve aracısız bir şekilde bilmedir. Sezgi bize varlıkların bilgisini olduğu gibi yani gerçeği dolaysızca kavrama yetisi verir. Bergson’da, bilincindeki içgüdüleri sezgi olarak ele alarak, sezgiciliği kendi felsefenin merkezi yapmaktadır.

2.7. SAĞDUYU (Common Sense)

Sağduyu dış dünya ile ilgili olan hemen hemen herkes tarafından tartışılmaksızın ve sorgusuz sualsiz kabul edilen, fakat zaman zaman filozofların araştırmaları ya da ulaştığı sonuçlarla çatışabilen genel inançlar sistemidir. *“Doğru ile yanlış birbirinden ayırma ve doğru yargılama gücü”* anlamına gelmektedir. (Akarsu, 1998: 154). Belirli bir alanda, özelleşme ve uzmanlık öncesinde ve gündelik yaşamla ilişkili gelişen, ilgili her birey tarafından paylaşılan tutarlı inançlar ve yargılar sistemidir. Hançerlioğlu’na göre sağduyu, *“günlük yaşamın belirlediği görüş, duyuş, davranış ve düşünüş biçimlerinin tümü”* dür. (Hançerlioğlu, 1979). O halde sağduyu için, genel bir tanımlamanın yapılması çok da kolay değildir.

Dolayısıyla ne kadar anlamını açık kılmaya çabalarsak, o kadar karmaşıklaşıp elimizden kayıyor ve sanki belirsizleşiyor. *“Kavrayış ve bilim bitmek üzere iken, ancak ve ancak o zaman sağduyuya başvurmak, son zamanların ince buluşlarından biridir ve burada en yavan gevezenin bile en sağlam kafa ile boy ölçüşmesi, hatta başa çıkması olağandır.”* (Kant, 1995: 7). Kant’a göre aslında filozofun sağduyuya başvurmaması gerekir. Çünkü sağduyu kitlenin bir yargısıdır, filozofun yargısı değildir. Bu bağlamda sağduyunun başka örneklerde ve bazı disiplinlerdeki yerine bakarak kavramaya çalışmak yerinde olacaktır. *“Genellikle Locke’un, zamanımızda Moore’un yaptığı gibi, bir sağduyu felsefesi ortaya koyduğu kabul edilir. Fakat o da, Moore gibi, sağduyu inançlarımıza bir önsel doğruluk vermeye kalkmaz. Tersine o, bir filozof olarak işinin birtakım deneysel önermelerin geçerliğini bildirmek ya da yadsımak olmayıp, onları çözümlenmek olduğunu anlamış görünür.”* (Ayer, 1998: 30). Sağduyuyu tanımlamaktan çok insanlarla birlikte yaşayan bir durum olduğunu, tanımlamanın anı dondurup kavramı öldürdüğünü düşünmemiz yerinde olacaktır.

Sonuç olarak sağduyuyu, algılandığı yer ve zamana bağlı olarak bazı öğelerden ayırmak gerekir. Günlük yaşamda sağduyuya dayalı olarak bilinen, aslında inanç düzeyinden öteye geçmeyen ve sorgulanmayan pek çok olayla karşılaşmaktadır. Bu durum, çoğunlukla yaşadığımız

çevreyi saran karmaşık idelerin araştırılıp sorgulanmadan, olduğu gibi kabul edilen kanılardan kaynaklanmaktadır.

Yirminci yüzyıla damga vuran ve kendi döneminde ses getiren Frankfurt Okulu'nun eleştirel bir düşünce ve eleştirel bir toplum teorisi kurmayı amaçlaması bağlamında önemli bir yere sahiptir.

2.8. FRANKFURT OKULU

Frankfurt Okulu, 1923 yılında Almanya'da sosyalist araştırmalar yapan bir enstitü olarak kurularak çalışmalarına başlamıştır. Okulun teorik ve felsefi konumunu gösteren adlandırmadır. Bu okulun düşünürleri Marksçı bir toplum kuramından daha ağır basacak bir noktaya doğru, yani felsefe ve Yeni Hegelci eleştirisine doğru bir alana yönlendirildi. Okulun en popüler düşünürleri ise Theodor W. Adorno (1903-1969), Jürgen Habermas, Walter Benjamin (1892-1940) ve Max Horkheimer'dir (1895-1973). Horkheimer, "Ocak 1931'de resmen Enstitü'nün müdürü olarak atanması vesilesiyle yaptığı konuşmada, selefının çalışmasını onurlandırsa da Enstitü'nün yeni bir yola girmek üzere olduğuna işaret etti." (Bottomore, 2016: 17). Çünkü Enstitü'nün bu yeni yolunda Horkheimer'in geleneksel ve kritik kuram karşılaştırması yaparak, bilimin bir toplumsal alan olarak kavramlaştırılmasını başlatılmış olur. Bu düşünürler Marksizm içinde yer almaktadırlar; ancak, Marksizm'le ilişkileri özel bir nitelik taşır. Dolayısıyla Ortodoks Marksizm'in tamamen dışında kalırlar. Aydınlanmacılıkla eleştirel bir ilişki kurarlar, akıl kavramına yönelik çeşitli boyutlarda eleştiri getirirler. Postmodern soruşturmada görülen akıl eleştirilerinin ilk ipuçlarını Frankfurt Okulu düşünürlerinde görmek mümkündür. "Bilgi ile amacı, kuramsal ve pratik usu birleştirme girişimi, Frankfurt Okulu'nun temel felsefi konumu ve pozitivist 'olgu' ve 'değer' ayrımı eleştirisinin zemini haline geldi ve öyle kaldı." (Bottomore, 2016: 37). Onlara göre insan davranışlarını pozitivist bir yaklaşımla ele almak doğru değildir. Çünkü pozitivist yaklaşım, yeni bir teknolojik egemenliği amaçlayarak birtakım güç odaklarına yardımcı olduğu bir rolün üstlendiği dile getirilmektedir. Elbette Frankfurt Okulu'nun her üyesinde farklı boyutta bir eleştirelilik söz konusudur. Ama bu düşünürleri bir okul içinde birleştiren öğelerin temelinde, *eleştirel teoriyi* benimsemeleri yatar. "Frankfurt Okulu, karmaşık bir görüngüdür ve öncelikle onunla ilişkilendirilen toplumsal düşünce tarzı –'eleştirel kuram' – çeşitli biçimlerde açıklanıp yorumlanmaktadır." (Bottomore, 2016: 11). Eleştirel teori, hem teorinin/felsefenin eleştirel bir şekilde değerlendirilmesini ve yeniden yapılandırılmasını, hem de uygulamada eleştirel bir yönelim gözetilmesini ifade eder.

Kısaca ifade edilecek olursa, Frankfurt Okulu'nun en genel anlamda eleştirel bir düşünce ve eleştirel bir toplum teorisi kurmayı amaçladığı, felsefi çalışmalarında bu eleştireliliğin ortaya konulduğu söylenebilir. Bu okulun önemli kuramcılarının çalışmaları, "Marksçı kavramların 'felsefe' yorumlarının popülerliklerinin en üst noktasında olduğu bir zamanda ilgi çektiği için, bu düşüncelere yoğun ilgi gösterilmesi bir parça anlamlıdır." (Bottomore, 2016: 9). Ancak Adorno ve Horkheimer'in ölümünden

sonra Frankfurt Okulu'nun tarihsel sürecinde büyük bir dönem sona ermiştir. Bu tarihsel süreçle beraber okul, Marksçı bir düşünce biçimine son vermiştir. Eleştirel kuram "*en son gelişiminde Adorno'nun ve Horkheimer'in toplum bilimler felsefesine ve ideoloji eleştirisine özel ilgilerini muhafaza ederek, onların kimi temel anlayışlarından büyük ölçüde saptı.*" (Bottomore, 2016: 72). Okulun temel ölçülerinde bu kadar sapmasının bir diğer nedeni de, Horkheimer'in hayatının son dönemlerinde *eleştirel kuramcı* bir çizgiden ayrılarak bir tür dini düşünceye kaymasıdır. Horkheimer, "*din üzerine son dönem düşüncelerini, tanrıbilimde önemli olan şey 'dünyanın görünüş olduğu, mutlak doğru ve nihai amaç olmadığı bilincidir' ve 'tanrıbilimsel bir öge içermeyen ama benim kabul edebileceğim herhangi bir felsefenin söz konusu olduğuna inanmıyorum'*" açıklamasıyla dini alana yöneldiğinin bir açıklamasıdır (Bottomore, 2016: 57).

Sonuç olarak Frankfurt Okulu'nun düşünürlerine eleştiri olarak şunu ifade edebiliriz; tarihsel yapıyı ihmal edip bir tarafa bıraktıkları gibi, iktisadi çözümlmeyi de büyük oranda görmezden geldiler. Bu durum, "*bir taraftan tarihsel araştırmanın ve diğer taraftan iktisadi çözümlenimin göz ardı edilmesi, Frankfurt Okulu'nu ve uzantısı yeni-eleştirel kuramı Marksçılıktan keskin bir biçimde kopardı.*" (Bottomore, 2016: 98). Okulu Marksçı bir çizgiden koparan bir diğer gerekçe ise Habermas'ın felsefi çözümlenme ile toplum kuramı arasında sürekli bir bağı olmasına rağmen, bu bağın doğası yavaş yavaş değişmiştir. Çünkü Habermas'ın "*felsefeyi toplum kuramının tamamlayıcı bir bileşeni olarak muhafaza etme arzusuna rağmen, aslında felsefenin rolü giderek azalır ve ampirik bir bilimin inşası üzerinde giderek artan bir vurgu söz konusudur. Ama bu bilim yine de toplumbilimden ve özellikle de Marksçı toplumbilimden*" (Bottomore, 2016: 109-110). çok farklı bir niteliğe sahiptir. Ancak Frankfurt Okulu düşünürlerinin akıl kavramına yönelik farklı şekillerde eleştirileri vardır. Her düşünürde farklı boyutta eleştirelilik olmasına rağmen, bu düşünürleri bir okul içinde bir araya getiren öğelerin temelinde eleştirel teoriyi benimsemeleridir. Çünkü eleştirel teoride amaç felsefeyi eleştirel bir şekilde değerlendirip ve yeniden yapılandırmaktır. Kısaca belirtmek gerekirse, Frankfurt Okulu en genel manada eleştirel bir düşünce ve eleştirel bir toplum yapısını amaçlamışlardır. Bu bağlamda düşünürler, felsefi çalışmalarına da yukarıda dile getirilen eleştireliliği yansıtmaya çalışmışlardır.

2.9. ANALİTİK FELSEFE

Yirminci yüzyılın temel akımlarından biri analitik felsefedir. Felsefe tarihinde Analitik felsefenin kökeni David Hume'a (1711-1776) kadar uzanmaktadır. Analitik felsefe terimi, yirminci yüzyılın başından itibaren Anglosakson coğrafyada özellikle dile dayalı felsefi çalışmalarını ifade etmek üzere kullanılmıştır. Her ne kadar analitik felsefe belirgin karakteristikler taşısa da Bertrand Russell'in (1872-1970), belirli tasvirler kuramında, Josef Johann Ludwig Wittgenstein'i (1889-1951) dil oyunlarında ve Rudolf Carnap'ın (1891-1970) mantıksal sentaksında olduğu gibi farklı filozoflarda farklı felsefi yaklaşımlar ortaya konmuştur. Ancak analitik felsefe ile dil arasında temel bir bağ söz konusu olmasına rağmen bu bağ, dilin gramatik açıdan çözümlenmesi anlamına

gelmez. Çünkü analitik felsefe ekolü, içinde farklı yaklaşımlar barındırmasına rağmen hepsinden ortak olan bir şey vardır. Bu ortak yaklaşımda, felsefi problemlerin dil bağlamında ele alınmasıdır.

Analitik felsefenin kuruluşunda Gottlob Frege'nin (1848-1925) özel bir yeri vardır. Frege; mantığı, *"doğal dilin örgüsünün içinde ve onun zemininde aramış, doğal dili bir yandan mümkün kılan, ama bir yandan da doğal dilin kendisinin üstünü örttüğü bu yapıyı hem doğal dilden hareket ederek, hem de doğal dili çözümleyerek araştırmıştır."* (Gözkân, 2010: 175). On dokuzuncu yüzyılın ortalarında dünyaya gelen mantıkçı ve filozof Frege ile gelişen yeni mantık kendisinden sonra gelen analitik geleneğin filozoflarına temel oluşturmuş ve bu dönemle birlikte dil mantıksal bir kavrayış içinde ele alınmıştır. *"Mantığa atfettiğimiz görev, konusu ne olursa olsun tüm düşünme faaliyetlerinde en yüksek genellikte neyin sağlandığını söyleyebilmesidir. Düşünmemizin ve bir şeyi doğru kabul etmenin kurallarının doğruluğun yasalarıyla belirlenmiş olduğunu varsaymak zorundayız. Kurallar, yasalarla birlikte verilmiş olmaktadır. Dolayısıyla diyebiliriz ki: Mantık, doğruluğun en genel yasalarının bilimidir."* (Gözkân, 2010: 174-175). Öyleyse analitik felsefede dilin mantıksal bir kavrayış içinde ele alındığını ifade edebiliriz.

Frege'nin mantığı, klasik mantığın aksine bağıntı önermelerini de dikkate almaktadır. *"Modern mantığın asıl kurucusu olarak görülen Frege'dir. Aristoteles'in esinlediği 'standart klâsik mantık'tan ayırmak için 'standart modern mantık' olarak anacağımız şeyi oluşturacak olan, temelde Frege'nin çalışmalarıdır."* (Rossi, 2001: 5). O halde klasik mantık ile yeni mantık ayrımını ortaya koymakta yarar var. Aristoteles'in kurduğu klasik mantık, varlığı olduğu gibi düşünen ontik yönü ağır basan bir mantık olarak karşımıza çıkmaktadır. Hatta denilebilir ki mantığın ilkeleri ile varlığın ilkeleri aynıdır. Analitik ekole giden yolda tarihi kırılma noktasının Immanuel Kant'ın (1724-1804) ve onun kritiğinde ortaya koyduğu numen, fenomen ayrımı olduğu söylenebilir. Klasik mantık, iki kavram arasındaki ilişkiye orta terim üzerinden cevap veren bir kavramlar mantığı olarak ifade edebilir. Klasik mantık gramatikal yapıda kalan ve yüklem formuna öncelik veren bir yaklaşım sergiler. Modern mantık ise gramatikal form ile mantıksal form ayrımını yapar. Modern mantığı klasik mantıktan ayıran temel farklılıklardan biri modern mantığın atomsal önermeleri kabul etmesidir. Modern mantık önermelerin en yalın öğelerini ortaya koyma çabası içindedir. Modern mantık bu yaklaşımıyla kompleks önermeler, atomsal önermeler ve onların doğruluk değeri tablosundaki ilişkilerini ortaya koymaktadır. Kompleks önermelerin doğruluk değeri onu oluşturan atomsal önermelerin doğruluk değeriyle ilişki içindedir. Kısaca belirtmek gerekirse Frege; atomsal önermelerin içindeki öğelerin doymuş, kapanmış anlamında sabit ve açık, doymamış anlamında değişken öğe olarak ayrımını yapar.

Bu çerçevede Frege, mantığın gramatikal ayrımın yetersizliğini görerek mantıksal ayrım yöntemini ortaya koymuştur. *"Eğer dilimiz mantıksal açıdan yetkin olsaydı, belki de mantığa ihtiyacımız kalmazdı veya belki de mantığı dilin kendisinde okurduk. Ancak böyle bir durumdan son derece uzagız. Mantık çalışmaları, büyük ölçüde, dilin kusurlarıyla bir mücadeledir, ama yine de dil bizim için vazgeçilmez bir alettir."*

Ancak mantıksal çalışmalarımız tamamlandıktan sonradır ki, daba yetkin bir alete kavuşmuş olacağız.” (Gözkân, 2010: 175-176). Bütün bu farklı boyutlarda dilin incelenbilmesi ancak mantığın gelişimi ve çeşitli mantık çalışmalarının ortaya konulması ile mümkün olmuştur. Çünkü dil; sentaktik, semantik ve pragmatik olmak üzere farklı boyutlarda ele alınabilmektedir.

Analitik felsefeyi üç kuşak içinde incelediğimizde, dilin sentaktik, pragmatik ve semantik olmak üzere üç farklı boyutu karşımıza çıkmaktadır. Birinci kuşağın semantik, ikinci kuşağın pragmatik ve üçüncü kuşağın da sentaktik bağlamda dili incelediklerini söylenebilir. Sentaktik boyut günlük dilin formel bir dilde yeniden ifade edilmesi anlamına gelmekte olup bu bağlamda mantıksal analize öncelik veren yaklaşımı ifade etmektedir. İkinci kuşağın analitik felsefeye yaklaşımında dilin sentaktik boyunun yerini pragmatik boyutu almış ve mantıksal analizlerin yerini günlük dil, dilin içinde kullanıldığı durumların, koşullar ve kontekstlerin açıklanması bağlamında incelenmiştir. Üçüncü kuşak ile birlikte semantik boyut ile mantığın parçalandığına şahit oluyoruz.

Bu dönemde doğal dillerin mantıksal formelleştirilmesine çalışılmıştır. Analitik felsefeye göre felsefede var olan sorunlardan biri de açık ve seçik olmayan çıkarımlardır. Bu durumdan kaynaklanan sorunların çözümü için yani bulanık mantıksal çıkarımlar yerine açık-seçik mantıksal çıkarımlar oluşturulmalıdır. Bu nedenle Wittgenstein’in felsefesi hem Analitik Felsefe’nin hem de kıta felsefesinin öncü filozoflarını birçok açıdan etkilemesi bakımından felsefe tarihinde önemli bir yere sahiptir. Filozof, dil kullanma ile oyun oynama arasında eğitici bir benzerlik olduğunu vurgulamaktadır. Wittgenstein bu benzerliği; doğal dillerin nasıl birbirlerine benzemediklerini, doğal dili yöneten kuralların kesin ve katı dizgeler olmadığını göstermek için kullanır. Bu çerçevede bir *dil oyunu*, dilin basit bir biçimidir. Örneğin inşaat ustaları; kalıp, sütun, levha ve kiriş gibi kendi aralarında basit bir dil geliştirmişlerdir. Wittgenstein’e göre (1998) dil, dünyayı resmetmek amacıyla dünyayı temsil etmektedir. Bu nedenle önermeler, olguların tasvirleri ve olguların birer resimleri olarak karşımıza çıkar.

3. SONUÇ

Yirminci yüzyılın başında birçok alanda yaşanan toplumsal ve ekonomik değişimlerle birlikte bilimsel ve teknolojik alanda ciddi ilerlemeler kaydedildi. İlerleme düşüncesinin temel referans noktası bilimdeki gelişmelere bağlı olarak insana ilişkin ilerlemenin sağlanmasıdır. İnsanın mutluluğu ve uygarlığın gelişmesi de bilimsel ilerleme bağlamında ele alınmaktadır. Bu ilerlemelerin en belirgin karakteristiklerinden biri insan aklına duyulan güven ve desteğini büyük ölçüde bilimden alan ilerleme düşüncesidir. Bu durum, yirminci yüzyılda ortaya çıkan temel felsefi eğilimleri ve çeşitli ekollerin problemlerine birçok alanda damgasını vurmuştur. Akıllı bir varlık olan insan, kendi dışında olan dünya ile çelişmesini konu alan varoluşçuluk, doğadaki iradî varoluş edilgenliğinin kendi bilinciyle olan savaşımına dikkat çeker. Bu savaşın sonucu olarak bireysel özgürlük ve sorumluluk, varoluşçuluğun iki temel ögesi olarak ortaya çıkar. Kısaca belirtmek

gerekirse varoluşçuluk, bir eylem ve özgürlük hümanizmasıdır. Varoluşçu felsefe bir yerde yığınlaşmaya başkaldırır. Varoluşçuluk, insanı “varım öyleyse ben'im” demeye davet etmektedir. Varoluşçu felsefe; geleneksel felsefenin savunduğu özün varoluştan önce geldiği değil, varoluşun özden önce geldiğini savunur. İnsan önce dünyaya gelir ve sonra özünü ortaya koyar. İnsan, doğuşunda ne bilgili ne de bilgisizdir; kendi özünü kendi eylemleriyle yaratır. İnsanda varoluş, özden önce gelir.

Fenomenoloji 20. Yüzyılın ilk çeyreğinde görülen bilim ve düşüncedeki genel bunalım içinde doğup gelişen bir felsefe akımıdır. Husserlci fenomenoloji, bu bağlamda, *Metafizikçi* sona erdirerek *somut yaşantıya* dönmek ve böylece tıkanmış olan felsefeye yeni bir başlangıç yapmak iddiasıyla ortaya çıkar. Fenomenoloji; her şeyden önce *fenomeni*, yani dolaysız olarak verilmiş olanı betimlemeye dayanan bir yöntemdir. Fenomenoloji, bu yöntem üzerinden kavramlar ve kategoriler geliştirerek özgün bir felsefe akımını da meydana getirir. Fenomenoloji 20. Yüzyıl felsefesinde ve kuramsal tartışmalarında etkili ve belirleyici bir yere sahiptir. Heidegger'den Sartre'a, Frankfurt Okulu'ndan Michell Foucault'a (1926-1984) ve Postmodern düşünürlere kadar pek çok filozofta ve felsefi akımda etkisi görülür.

Yirminci yüzyılda çoğu varoluşçu filozof, örneğin “*Sartre ve Merleau-Ponty de fenomenolojiyi Husserl'deki anlamıyla almış ve onu aynı doğrultuda ele alıp geliştirmiştir.*” (Cevzici, 2000: 370) Fenomenoloji, genel felsefe akımlarında olduğu gibi özne-nesne ilişkisini konu edinir. Fenomenolojiye göre, tek tek nesnelere belirli genel yasalara bağlı şeyler değil, varlıkları yalnız rastlantı kavramıyla açıklanabilir olan şeylerdir. Kısaca belirtmek gerekirse, fenomenoloji yönteminin iki temel özelliği vardır. Bunlardan biri yargı vermekten kaçınma, diğeri ise yargıyı paranteze almaktır. Var olanın var olup olmadığı sorusunun askıya alınmasıdır. Bu yapıldığı zaman karşımıza yepyeni bir varoluş çıkar ve bu alana da transandantal deneyimle ulaşabiliriz. Fenomenolojik yöntemle varlık kendini bilince açar, özünü ortaya koyar. Bio-psişik özelliklere sahip insan, bu olanaklarından faydalanarak kendi yeteneklerini geliştirebilir. İnsan gerçekleştirebileceği olanaklar toplamıdır. Doğa insanı, sahip olduğu olanakların çekirdekleriyle donatmıştır. Ancak bu olanakları geliştirmeyi de yine insanın kendisine bırakmıştır.

İnsanlık tarihine baktığımızda Batı dünyasında yirminci yüzyılın ikinci yarısında birçok alanda olduğu gibi edebiyat, sosyoloji ve felsefe alanında da yeni akımlar ortaya çıkmıştır. Bu akımlardan biri de postmodernizmdir. Postmodernite, endüstri devrimi sonrası toplumların içinde bulunduğu yapıya karşılık gelen bir durum olmasına rağmen, modernite de bilim ve devleti meşrulaştırma ekseninde kullanılan üst anlatıların oynadığı rol olarak tanımlanabilir. Jean-François Lyotard'ın “*postmodernizmin doğuşuyla ilgili 'üst-anlatılardan kuşkulama' formülü, yani bir zamanlar dünyadaki bütün söylemsel etkinlik biçimlerini kontrol ediyor, açıklıyor ve bunların sınırlarını çiziyor gibi görünen*

evrensel ilke ve mitolojilerden kuşkulananma formülü, geniş bir çevreye kendini kabul ettirdi." (Connor, 2001: 21-22). Modernliği bilimsel bilgi, postmodernliği ise enformasyon teknolojileri karakterize etmektedir.

Postmodern düşüncede sabit, değişmez hakikat arayışına ve bu hakikati temin ettiği düşünülen kesin kanıt fikrine yer yoktur. Postmodernizm, modernizmin hem bir sonucu hem de devamı anlamına gelmektedir. Modernizmin doruğu sayılan 19. yüzyılda teknoloji, iletişim, bilim, sanayi ve sanat alanlarındaki gelişmeler, postmodern gelişmelerle mantıksal bağlantılarını görmek zor değildir. Tarihsel olarak modernizm kendisinden hemen önce gelenle bir çatışmanın içinde olmuştur. Bu bağlamda modernizm çoğu zaman bir şeyden sonra gelen bir yapıdır. Yenilikleri kendi içinde saklayan modernizm kendi kendisiyle yarışarak postmodern hale gelmektedir. Daha açık bir deyişle postmodernizm, son yüzyılların sosyal yaşamıyla batı düşüncesine bağlanan kabul ve ilkelerin çoğuna yöneltilen eleştirel bir yaklaşımın benimsendiği kültürel bir felsefi akımdır.

Postmodernde olduğu gibi sağduyuda da, anlamı ne kadar açık kılmaya çabalarsak çabalayalım anlam, o kadar karmaşıklaşıp belirsizleşiyor. Sağduyu için genel bir tanımlama yapmak çok da kolay görünmüyor. Bazı insanlar tarafından tartışılmaksızın kabul edilen sağduyu, filozofların araştırmaları ve onların ulaştığı sonuçlarla çatışabilen inançlar sistemidir. Sağduyu kitlenin bir yargısıdır, filozofun yargısı değildir. Filozof sağduyuya başvurmamalıdır.

O halde yirminci yüzyılda dünyanın birçok yerinde olduğu gibi Batı Avrupa'da ortaya çıkan işçi sınıfının hareketi, 1.Dünya savaşının etkileri sonucunda yaşanan toplumsal ve ekonomik değişimlerle birlikte bilimsel ve teknolojik alanda gelişmeler yaşandı. Frankfurt Okulu da bu önemli gelişmeler arasındadır. Daha önce de açıkladığımız gibi Frankfurt Okulu, en genel anlamda eleştirel bir düşünce ve eleştirel bir toplum teorisi kurmayı amaçladığını ifade etmiştik. Okulun felsefi çalışmalarında bu eleştireliliği ortaya koyduğunu söyleyebiliriz. Bu çerçevede okulun düşünürleri genel görüşlerine uygun bir epistemoloji geliştirerek, bir taraftan bilginin tarihsellik koşulunu korurken, diğer taraftan da bu bilgiye ilişkin doğruluk iddialarını toplumsal çıkarlara bağlı kalmadan rasyonel bir şekilde değerlendirebileceğini öne sürmüşler. Bu okulun önemli kuramcılarının çalışmalarına baktığımızda, Marksçı toplum teorisini varoluşçuluk ve psikanalizle tamamlamaya çalışmışlardır.

Böylelikle diyebiliriz ki yirminci yüzyıl felsefi akımları; bilime ve akla yönelik sorgulayıcı yaklaşımların, dile yönelik ilginin, özne kavramı üzerinde yürütülen tartışmaların ve zihin

problemlerinin arka planını oluşturmaktadır. Bu dönemde çoğu düşünür çalışmalarında belirli bir şekilde çağın kuramsal sorunlarını dillendirmiş ve bu sorunlara yanıt aramışlardır.

KAYNAKÇA

AJDUKIEWICZ, Kazimierz, (1994). *Felsefeye Giriş Temel Kavramlar ve Kuramlar*, (Çev. Ahmet Cevzici), Ankara: Gündoğan Yayınları.

AKARSU, Bedia, (1998). *Felsefe Terimler Sözlüğü*, İstanbul: İnkılâp Kitabevi Yayınları.

AYER, Jules, Alfred, (1998). *Dil, Doğruluk ve Mantık*, (Çev. Vehbi Hacıkadiroğlu), İstanbul: Metis Yayınları.

ATAYMAN, Veysel, (Der.) , (2011). *Aydınlanma*, İstanbul: BS Yayın Kitabevi.

BOTTOMORE, Tom, (2016). *Frankfurt Okulu ve Eleştirisi*, (Çev. Ümit Hüsrev Yolsal), Ankara: Say Yayınları.

BOZKURT, Veysel, (2018). *Değişen Dünyada Sosyoloji*, Bursa: Ekin Yayınevi.

CEVİZCİ, Ahmet, (2000). *Felsefe Sözlüğü*, İstanbul: ParadigmaYayınları.

CONNOR, Steven, (2001). *Postmodernist Kültür*, (Çev. Doğan Şahiner), İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.

DEWEY, John & James, William & Peirce, Charles Sanders, (2008). *Pragmatizm: Pratik Bir Felsefe Seçme Yazılar*, (Çev. Sara Çelik), İstanbul: Doruk Yayıncılık.

FOULQUIE, Paul, (1998). *Varoluşunun Varoluşu*, (Çev. Yakup Şahan), İstanbul: Toplumsal Dönüşüm Yayınları.

GÖZKÂN, Bülent, (2010). "Frege'nin Anlam Kuramının Kökenleri", (Der.) Kibar, Sibel, Ayhan, Sol, *Anlam Kavramı Üzerine Yeni Denemeler*, ODTÜ Felsefe Günleri 19-21 Aralık 2008, İstanbul: Legal Kitabevi, s. 173-186.

HANÇERLİOĞLU, Orhan, (1979). *Felsefe Ansiklopedisi*, İstanbul: Remzi Kitabevi.

İNAM, Ahmet, (1995). *Edmund Husserl Felsefesinde Mantık*, Ankara: Vadi Yayınları.

KANT, Immanuel, (1995). *Prolegomena*, Ankara: Türkiye Felsefe Kurumu Yayınları.

MENGÜŞOĞLU, Takiyettin, (1976). *Fenomenoloji ve Nicolai Hartmann*, İstanbul: İ.Ü. Edebiyat Fakültesi Yayınları.

ROSSİ, Jean-Gérard, (2001). *Analitik Felsefe*, (Çev. Atakan Altınörs), İstanbul: Paradigma Yayınları.

SARTRE, Jean-Paul, (2012). *Varoluşçuluk*, (Çev. Asım Bezirci), İstanbul: Say Yayınları.

SARTRE, Jean-Paul, (2009). *Varlık ve Hiçlik*, (Çev. Turhan Ilgaz ve Gaye Çankaya Eksen), İstanbul: İthaki Yayınları.

WITTGENSTEIN, Ludwig, (1998). *Felsefi Soruşturmalar*, Çev. Deniz Kanıt, İstanbul: Küyerel Yayınları.

ÇEVİRİMİÇİ KAYNAKÇA:

- <https://www.felsefe.gen.tr/entuisyonizm-sezgiçilik-bergsonculuk-nedir-ne-demektir/> (e.t. Aralık 2019)

- 20. yy felsefesi, https://www.academia.edu/34016546/20._YY_Felsefesi (e.t. Ekim 2019)